

ГЕНЕЗИС ІЛЮСТРАЦІЇ В ДИЗАЙНІ УКРАЇНСЬКОЇ КНИГИ

НАУКОВО-ДОСЛІДНА ГРУПА:

Касьян Тетяна Костянтинівна

ORCID ID: 0000-0002-6999-3333

заслужений художник України, кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри дизайну та соціально-культурних дисциплін
Черкаський державний бізнес-коледж, Україна

Хребто Тамара Степанівна

ORCID ID: 0009-0001-3539-8472

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри дизайну та соціально-культурних дисциплін
Черкаський державний бізнес-коледж, Україна

Вакуленко Ольга Вікторівна

ORCID ID: 0000-0002-2036-1976

викладач кафедри дизайну та соціально-культурних дисциплін
Черкаський державний бізнес-коледж, Україна

Манзенко Іван Володимирович

викладач кафедри дизайну та соціально-культурних дисциплін
Черкаський державний бізнес-коледж, Україна

***Анотація:** у статті розглядається історичні аспекти розвитку ілюстрації до сьогодення в дизайні української книги.*

Постановка проблеми

Вибір даної теми дослідження обумовлений актуальністю розглянути на історичному прикладі розвиток ілюстрації української книги від першої рукописної до сучасної цифрової, а також встановити прямий зв'язок традиційних ілюстрацій з особливостями змісту української книги цифрового формату, в якому ілюстрація може застосовуватися як для поліграфії, так і для вебдизайну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемам ілюстрації в дизайні української книги приділяли увагу багато науковців дослідників. Існує ціла низка наукових досліджень, що

збагатили надбання в цій області. Зокрема О. Гальчинська досліджувала роль та особливості ілюстрації у дитячих виданнях. Питання ролі та впливу ілюстрації у дитячій книзі видавництва Західної України та особливості дитячої продукції висвітлювали у своїх працях дослідник М. П. Грисюк.

Дослідники Кугай Т. А та Мазніченко О. В. аналізують особливості сучасної української книжкової ілюстрації та її становлення в області художньо-стилістичного вирішення [15]. Доцент Артеменко М. П. досліджувала роль української ілюстрації у висвітленні подій російсько-української війни [1], Мельник О. досліджувала сучасну книжкову ілюстрацію та особливості її виконання з використанням комп'ютерної графіки, зокрема звернула увагу на сучасній тенденції нефотореалістичної візуалізації в ілюструванні та пошуку унікальної авторської мови [9].

Мета статті

Визначити та конкретизувати коли з'явилась ілюстрація в українському книжному просторі, як вона трансформувалась та її сучасні особливості. Реалізація дизайнера-ілюстратора в українській книжковій графіці.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Ілюстрація (від лат. *Illustratio* – висвітлюю, наочно зображую) – зображення (малюнок, гравюра, фотографія, репродукція, карта, схема), що наочно пояснює чи доповнює текст у виданні, візуально підсилює його сприйняття [3]. Воно може бути об'єктивним, точним тлумаченням тексту, який допомагає читачеві зрозуміти літературний зміст твору, а також митцем можуть створюватись художні образи, які спонукають по-новому його зрозуміти.

До пам'яток XI століття відносяться перші ілюстрації: «Остромирове Євангеліє» (1056-1057), та «Ізборник Святослава» (1073). Ілюстрації в них, а також в пізніших рукописах, виконані в візантійському стилі та наслідують стилістику інших жанрів тих часів – іконопису, фресок та мозаїки [4]. Інші жанри мистецтва та стилі надалі завжди будуть мати вплив на ілюстрацію.

Одна з найвизначніших пам'яток українського книжкового мистецтва є «Київський псалтир» 1397 р., який ілюстрований мініатюрами. У київському виданні Учительного Євангелія 1609 і 1619 рр. гравюри українських стародруків часто тяжіють до

реалістичних зображень дійсності, пов'язаних з історичними подіями. Українськими майстрами ілюстративної гравюри були І. Щирський, Н. Зубрицький, в роботах яких, переважали ілюстрації створені в техніці гравюри на дереві, а з кінця XVII століття одержали розповсюдження гравюри на міді: успішно працювали в цій техніці Д. Галяховський, О. і Л. Тарасевичі, А. Козачковський та Г. Левицький, чия творчість була пов'язана з мистецтвом стилю бароко [3].

У другій половині XIX століття, разом із поширенням техніки вільного живописного малюнка, відбувається відродження української школи книжкової ілюстрації, одним із її представників є К. Трутовський, який використовував «модний в його добу етнографізм та мав вплив на наступну генерацію митців» [13]. Ілюстрації до творів Марка Вовчка – «Сестра», «Чумак» (1860), Тараса Шевченка – «Наймичка», «Гайдамаки» (1886), «Невольник» (1887); повістей Миколи Гоголя – «Вечори на хуторі поблизу Диканьки», «Страшна помста» (1874), «Сорочинський ярмарок» і «Вечір під Івана Купала» (1876), до байок І. Крилова та інших.

Творчість Г. Нарбути в галузі книжкового мистецтва поєднує кращі риси модерну, українського бароко, народного мистецтва, орнаментальних мотивів та геральдики старих українських гравюр. Визначним досягненням Нарбути і всієї української графіки є його «Українська абетка» (1917), в якій художник досяг граничної простоти й водночас вишуканості композиції, малюнка й кольору. У вирішенні літер абетки Нарбут об'єднав досягнення як української рукописної та друкованої книги, так і досягнення західноєвропейських майстрів шрифту. Нарбутівська «Українська абетка» й донині залишається неперевершеною завдяки високій майстерності художника й глибокому розумінню ним шрифтового мистецтва. Останнім великим мистецьким задумом Нарбути було ілюстрування «Енеїди» Івана Котляревського, але через передчасну смерть він встиг виконати лише одну ілюстрацію [10]. Нарбут створив новий стиль для російської дитячої книги. Його ілюстрації до «Малоросійського гербовника» стали справжніми шедеврами, це внесок у збереження української історії.

Ілюстрації таких українських митців, як І. Їжакевич, В. Касян, В. Кричевський та О. Мурашко є окремим жанром книжкової графіки, що вирізняється історичними, національними та стильовими особливостями, а також розмаїттям технік виконання.

У 1920-х роках основною технікою ілюстрації була ксилографія, в якій працювали майстри різних стилів, зокрема світового рівня художник Михайло Бойчук, який створював твори на основі українських національних традицій. Він майстерно виражає свої глибокі патріотичні почуття через драматичні та героїчні пейзажні мотиви, насичені поезією та музикальністю.

Початок ХХ століття став періодом розквіту в оформленні книги, коли розвивалися такі мистецькі течії, як авангард, супрематизм і футуризм. Представниками цих напрямків були Давид Бурлюк, Олександра Екстер і Олександр Богомазов.

В цей час багато художників ілюстраторів вирізнялися великою творчою виразністю. Так ілюстрації, створені художником-графіком Михайлом Деревусом – лаконічні. Його ліричні пейзажі викликають асоціації з народними думами й піснями, які зачіпають найтонші струни душі та надихають глядача на роздуми й фантазії.

У 2009 році київські видавництва «Дух і Літера» та «Оранта» випустили видання «Кобзаря» Т. Шевченка з усіма (зокрема, з 18 кольоровими) ілюстраціями Василя Седляра українського художника-монументаліста, графіка та ілюстратора, сподвижника М. Бойчука [11].

Універсальні українські художники, представники українського авангарду такі як Анатолій Петрицький, працювали в книжковій графіці; Василь Єрмилов, займався обробкою шрифтів, створив новий шрифт та малював обкладинки для книг.

Олена Кульчицька – видатна українська художниця, одна із чільних постатей в історії української культури ХХ століття, творець нових естетичних концепцій в національному мистецтві. Вона стала речником ідейних та духовних прагнень свого народу, з яким переживала катаклізми бурхливого сторіччя. Вершиною творчої самореалізації О. Кульчицької стала графіка, де найповніше проявився її талант майстерного інтерпретатора буття українського народу. Вона внесла в естамп нові ідеї та способи графічного вислову, випрацювала самобутню стилістику та естетику, поєднавши українську образотворчу традицію із новими тенденціями європейської графіки, що вписує її творчість у загальноєвропейський художній процес [6].

У ХХІ ст. українська книжкова графіка швидко розвивається, з'явилося багато нових талановитих художників-ілюстраторів. Особливо

помітно це на прикладі ілюстрування дитячих книжок, випущених видавництвами «Старого Лева» та «А-ба-ба-га-ла-ма-га» [3].

Творчий шлях відомого художника-ілюстратора Кость Лавра, головного художника видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», тісно переплетений з його розвитком. Його вже класичні персонажі – зайчики й котики – стали улюбленими образами для сотень тисяч дітей. Кость Лавро – досить колоритна постать в українському книжковому мистецтві, заслужений художник України. «Поєднавши засадничі постулати українського авангарду 20-х років з найтипівішими рисами українського народного малярства, він витворив свій – неповторний, яскравий і водночас глибоко національний стиль» [7]. Твори художника-ілюстратора неодноразово потрапляли до каталогів найпрестижніших виставок дитячої літератури, таких як Болонська та Братиславська.

Олександр Міхнушов – графік зі світовим іменем, майстер фольклорних сюжетів і містики, у своїх роботах особливу увагу приділяє деталям і тлу, останнім часом для картин обирає яскраві насичені кольори. Ім'я художника за кордоном знають ліпше, ніж в Україні: книжки з його малюнками вже понад десять років видають у провідних видавництвах Європи та Азії, адаптують для мобільних пристроїв [9]. Стримана колірна гама та філігранний рисунок в його ілюстраціях спонукає глядача вдивлятися та насолоджуватись найтоншою графікою, зробленою рукою майстра.

Однією з найкращих робіт української художниці Софії Караффа-Корбут є художнє оформлення подарункового видання «Кобзаря» Т. Шевченка, ілюстрації до переспіву «Плачу Ярославни». Софії Караффа-Корбут належить також графічне зображення автора «Слова». Художниця підтримувала гіпотезу, згідно з якою автором «Слова» був князь [12]. Її роботи виглядають пластична-монументальними та водночас наповнені мелодичністю та ліризмом, що підкреслює її самотність.

Відомий художник української книжкової графіки Владислав Єрко отримав світове визнання принесли завдяки ілюстраціям до «Снігової Королеви» Ганса Крістіана Андерсена, яка на всеукраїнському конкурсі «Книга року» завоювала Гран-прі як найкраща книга 2000 року та титул «Найкраща дитяча книжка – 2006» (Фонд Андерсона, США). Пауло Коельо прокоментував роботу митця і зауважив що це «найдивовижніша дитяча книга, яку я бачив у своєму житті». «Снігову Королеву» з ілюстраціями

Владислава Єрка видано в багатьох країнах світу: від Великої Британії – до Південної Кореї та Австралії. Багато дитячих книжок Художником ілюстрована книжка «Казки Туманного Альбіону» здобула перемогу на всеукраїнському конкурсі «Книжка року – 2003».

2008 року проілюстрований Єрком «Гамлет, принц данський» отримав Гран-прі Львівського форуму видавців [2].

XXI століття стало епохою технологій та інновацій, періодом, коли минуле і майбутнє переплітаються, а мистецтво знаходить нові сучасні форми. Це час, коли з'являються унікальні можливості для вдосконалення та створення нових творів. Все більше митців віддають перевагу використанню сучасних технологій. Інновації мають значний вплив на розвиток мистецтва і змінюють світ загалом. Технологічний прогрес не залишив поза увагою і книгу, трансформуючи її форму та методи створення. Цифровий формат проникає у все більше сфер мистецтва.

Традиційні друковані книги активно переводять у цифровий формат, з'явилися аудіо- та електронні книги, що дозволяють зручно зберігати й поширювати інформацію на електронних носіях. Це значно спрощує процес передачі знань і їх друкування, та аудіокнижки надають доступ до інформації тим, хто не може читати друковані видання. Завдяки цьому кількість читачів українських книг збільшилася, адже кожен тепер може обрати зручний для себе формат. Мистецтво стало ще більш активним і динамічним: як фотографія перетворилася на кіно, так і ілюстрація трансформується у форму мультиплікації. Сьогодні ми можемо не лише споглядати ілюстрації до історичних подій, але й емоційно переживати історію України, яка розгортається перед нашими очима. Попри появу відеоілюстрацій, українська книга не зникла, а знайшла нову форму свого існування.

Сучасна ілюстрація створюється в цифровому форматі за допомогою комп'ютерної графіки на планшетах або комп'ютерах. Хоча технології змінилися, кількість кадрів на секунду залишилася стабільною – приблизно 30 кадрів у секунду. Спочатку векторні редактори та комп'ютерна анімація використовувалися переважно у кіноіндустрії для створення фільмів і мультфільмів. Однією з головних змін, пов'язаних з цифровізацією ілюстративного матеріалу, стало використання цифрових інструментів (графічних планшетів, програм для малювання, таких як Adobe Photoshop,—Adobe Illustrator, Autodesk SketchBook, MyPaint,

Artweaver, PixBuilder Studio,—Procreate, Clip Studio Paint тощо). Вони надають художникам безліч інструментів для створення ілюстрацій і анімацій, зокрема можливість налаштовувати формат полотна, розміри пензлів, насиченість і прозорість кольорів. Це дозволяє митцям швидко створювати високоякісні зображення меншими матеріальними та часовими витратами, проте є ризик втрати відчуття автентичності створених робіт. Також, цифрові інструменти спростили процес створення ілюстрацій, що дозволяє новим ілюстраторам швидко вийти на ринок, що створило перенасиченість ринку та підвищену конкуренцію.

Оскільки стало дуже легко копіювання та поширювати цифрові роботи, все частіше виникають численні проблеми з порушенням авторських прав. Викрадання робіт або їх використання без дозволу стало більш поширеним у цифровому середовищі. Зростання популярності інструментів на основі штучного інтелекту (AI), таких як DALL·E та MidJourney, призвело до нових дискусій стосовно авторського права на роботи, що створені за допомогою цих інструментів, на кшталт, яка роль художника у процесі створення такого типу ілюстрацій?

З появою цифрових інструментів відбулися зміни у стандартах якості, та спрощення творчого процесу. Це дозволяє швидко вносити зміни та експериментувати, але це може призводити до зниження рівня майстерності, тобто ілюстратори можуть покладатися на шаблони, плагіни та автоматизацію, що може зменшити унікальність робіт.

Сучасні технології розвиваються, естетичні вимоги до якості ілюстрацій зростають. Високоякісні 3D-ілюстрації, анімація та інтерактивність стають стандартом, що може створювати перепони для просування на ринку для традиційних митців.

Швидкість роботи, величезний інструментарій та колірна палітра, робота з шарами, використання текстур, фільтрів та ефектів, можливість зберігати та допрацьовувати зображення на різних етапах створення, змінювати освітлення, колористику, скасовувати невдалі кроки створюють досить комфортне середовище для творчості. Імітація традиційних художніх матеріальних стилів та засобів, наприклад, фактури та відмивання живопису, експресивність та «ескізність» рисунку, експресія колажу, значно збагачують образно-пластичну мову ілюстрацій та сприяють появі нових концептуальних стильових прийомів [8]. Сучасна ілюстрація, незалежно від використаних технічних

засобів, розвивається у двох напрямках: класичному, що орієнтований на реалістичне зображення сюжету, та новаторському, заснованому на декоративності, лаконічності та стилізації. Останній відходить від традиційних підходів і використовує нефігуративні методи відтворення реальності, зокрема складні декоративні орнаменти, мінімалістичне трактування предметного світу та принципи колажу. Це також пов'язано із прагненням сучасних митців до унікальності та особистісної ідентичності, а також до переосмислення традицій крізь призму сучасності.

Наразі ілюстрація української книги має три основні функції: інформативну, естетичну та емоційно-психологічну, які між собою тісно переплітаються. Глядач отримує емоційні почуття не тільки від прочитаного, але і від побаченого.

Але не менш важливим в українській ілюстрації до літературних творів є «збереження національних традицій, які набувають особливої значущості на тлі інтенсифікованого інформаційного та смислового наповнення соціуму, впливу новітніх ціннісних настанов, стилів і напрямів інших культур. Розуміння джерел національних мистецьких традицій, що впливають на сучасний дизайн ілюстрацій та розвиток мистецтва загалом, сприяють оновленню парадигми формування творчих здібностей та може слугувати формуванню національної ідентичності» [5].

З метою популяризації літератури серед молоді активно створюються книги з доповненою реальністю. Такий вид книговидання та формату ілюстрації все більше заохочує молодь до друкованих видань. Слід зазначити, що даний вид дозволяє художникам перейти на інший рівень візуалізації не обмежуючись форматом книги, вводячи 3D ілюстрацію та навіть анімацію [14]. Тому сучасні ілюстратори прагнуть глибоко розкрити ідейний зміст літературного твору, акцентуючи на його історичних, національних і стильових особливостях. Вони використовують різноманітні техніки та демонструють індивідуальний художній стиль. Сучасна ілюстрація є самостійним жанровим напрямом у книжковій графіці.

Висновки та перспектива подальших досліджень.

У викладеному вище матеріалі було проаналізований генезис ілюстрації в українському дизайні книги від часів середньовіччя до сьогодення. Виявлені основні стильові особливості сучасних художників-

ілюстраторів. Сьогодні українське книговидання розвивається досить швидко, завдяки активному впливу новітніх технологій. Зростає кількість молодих художників-ілюстраторів, готових експериментувати та переосмислювати класичні традиції крізь призму сучасності. Подальше дослідження окресленої проблеми передбачає продовження вивчення особливостей сучасної графіки в книжковій ілюстрації, створеної за допомогою цифрових технологій.

Список використаних джерел:

1. Артеменко М. П., Остроус Г. С. Роль української ілюстрації у висвітленні подій російсько-української війни. *Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, ХНТУ / за ред. Білик А.А.* Херсон: ХНТУ, Кам'янець-Подільський: ФОП Панькова А.С., 2022. С. 120-123
2. Владислав Єрко. URL: http://ababahalamaha.com.ua/uk/Єрко_Владислав
3. Ілюстрація. Українська бібліотечна енциклопедія. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%86%D0%BB%D>
4. Історія української ілюстрації. Вікіпедія. URL: <http://surl.li/vcourx>
5. Касьян Т. К. Роль мистецтва в національній ідентичності. *Вісник Черкаського університету, серія: педагогічні науки*, Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2018. Випуск № 6. С. 58
6. Книга «Олена Кульчицька. Книга листівок» URL: <http://surl.li/lbdaqn>
7. Кость Лавро. URL: http://ababahalamaha.com.ua/uk/Лавро_Кость
8. Мельник О. Комп'ютерна графіка у сучасній книжковій ілюстрації: проблеми техніки та стилю. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Мистецтвознавство / голов. ред. О. Смоляк ; редкол.: М. Станкевич, Н. Урсу, О. Біба [та ін.]*. Тернопіль : ТНПУ, 2015. № 1 (Вип. 33). С. 157–161
9. Міхнушов Олександр. Художники-ілюстратори. URL: <http://surl.li/nhpqfn>
10. Підробки та шедеври: скільки коштує Нарбут? URL: <https://weekend.today/lica/narbut.htm>
11. Седляр Василь Теофанович. Вікіпедія URL: <http://surl.li/udqfqm>
12. Софія Караффа-Корбут URL: <http://surl.li/kfcjke>
13. Трутовський Костянтин Олександрович. Вікіпедія. URL: <http://surl.li/xlyqao>
14. Щетиніна А.Р., Кугай Т. А., Мазніченко О.В. Особливості сучасної української книжкової ілюстрації. *Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (07-08 вересня 2022 р.), ХНТУ / за ред. Білик А.А.* – Херсон: ХНТУ, Кам'янець-Подільський: ФОП Панькова А.С 2022. С 28-33